

Our Heritage

ISSN: 0474-9030

Vol 68 Issue 60 January 2020

Antyoday Mission
JEEVAN VIKAS MAHAVIDYALAYA, DEVGRAM
Tah. Narkhed, Distl. Nagpur - 441301 (MS)
ISO 9001 : 2015 Certified
(NAAC Accredited in Cycle - II with "B++ " Grade, CGPA 2.93)

Organizes
NAAC Sponsored
Two-Day National Seminar on
Theme: Teaching, Learning and Evaluation
On
February 22-23, 2020

Venue : Matoshri Seminar Hall, Devgram

Organized by : Internal Quality Assurance Cell (IQAC)

About the Conference:

As the educational spectrum of the country has witnessed a transformation with respect to change in focus contextualizing higher education, the relevance of exploring, revising, upgrading and redesigning our methods of teaching, learning and evaluation is of paramount importance. As educators, it has become necessary to have a dialogue- raising questions, seeking answers, interpreting evidence, implementing changes and examining their effects – without which teaching, learning and evaluation remains an empty and intellectually unfulfilling mechanical process.

In this context, the National Seminar on Teaching, Learning and Evaluation aims to bring under one roof academic administrators, faculty members and policy makers to share views and ideas about new possibilities of delivering education and conducting evaluation. It would also help to those interested in serving students of different backgrounds and abilities, through effective teaching – learning experiences. The educators by sharing the most successful, innovative and practical ideas and strategies will be assisting each other in becoming more effective in their positions. The seminar is an effort to produce a distinctive way of thinking about how teaching and evaluation in higher education influence the quality of student learning. Today's students need to know not only the basic reading and arithmetic skills, but also skills that will allow them to face a world that is continually changing. Educators need to take an active role in greater integration of technology and teaching; improved way of increasing pace and extent of learning as well as making decisions about the purpose of assessment and the content that is being assessed. Hence, this seminar hopes to play a pivotal role in enabling the involvement of new ideas through peer discussions and scholarly engagements and to disseminate these among the stakeholders.

Editorial Panel:

Dr. Devendra S. Bhongade, Principal, JVM, Devgram
Dr. Yogesh M. Sarode, Co-ordinator, IQAC
Dr. Mangala A. Hirwade, Asso. Professor, DLJSc, RTMNU, Nagpur

Our Heritage

ISSN: 0474-9030

Vol 68 Issue 60 January 2020

Sub- Theme

1. Role of Teaching, Learning and Evaluation in Higher Education.
2. Teaching Techniques in Higher Education.
3. Role of ICT in Teaching - Learning
4. Innovations in Teaching-Learning process
5. Challenges before Teaching-Learning process
6. Innovations and Best Practices in Higher Education
7. Role of Teachers in nurturing Higher Education
8. Evolution Process and Reforms in Higher Education
9. Student performances and Learning outcomes
10. Methods of Evolution and Conduct of Examinations
11. Courses of Study and Syllabi
12. Issues of Governance in Higher Education
13. Role of Leadership and Management in Higher Education
14. Issue of Autonomy and Accountability in Higher Education
15. Role of Ethics and Values in Higher Education
16. Role of Assessment and Accreditation towards improving the Quality of Education

Our Heritage

ISSN: 0474-9030

Vol 68 Issue 60 January 2020

Use of Ice In Research Area: An Analytical Approach

Dr. Meenakshi V. Wasnik

167-171

Websites and Its Importance In Higher Education Institutes In India

Pragyasa H. Upadhyaya

172-178

Role of ICT In Teaching –Learning Process

Punyashil Shalikram Tembhone

179-184

Influence Of Teaching Experience On Job Satisfaction Of social Work Educators In Vidarbha Region Of The Maharashtra State

Mr. Roshan Gajbe

185-189

Teaching Techniques In Higher Education

Prof. Siddharth K.Patil

190-193

Ethics And Values In Higher Education

Dr. D. K. Upase

194-196

उच्च शिक्षण अध्यापनात, अध्ययन आणि मूल्यांकनाची भूमिका
डॉ. दत्तात्रय वाटमोडे

197-201

ग्रामीण शिक्षण व्यवस्थेत माहिती तंत्रज्ञानाचे महत्त्व

डॉ. मदन ग. प्रधान

202- 204

उच्च शिक्षा क्षेत्रात गुणवत्ता वाढ आणि सतत्य टिकवून ठेव यासाठी अध्ययन-अध्यापन आणि मूल्यांकना
संदर्भातील वास्तव आणि आवश्यक सुधारणा: अवलोकनात्मक अध्ययन
मंगेश वसंतराव कडू

205-209

माहिती संप्रेषण तंत्रज्ञानाची अध्यापन - अध्ययन प्रक्रियेतील भूमिका

डॉ. पी. बी. कामडी

210- 216

उच्च शिक्षण प्रणालीत NAAC ची भूमिका

डॉ. मनोज श्रीकृष्णराव पवार

217-218

आिा आवश्यक सुधार ाः अवलोकनात्मक अध्ययन

मंगेश वसंतराव कडू
भिवापूर महाविद्यालय, भिवापूर
जिल्हा: नागपूर 442001 (महाराष्ट्र)

सारांश:

जागतिकीकर ा आिा उदारीकर ाच्या वर्तमान युगात वैश्विक स्तरावर सर्वच क्षेत्रात अमुलाग्र स्वरूपाचे झालेले बदल काही दृष्टीक्षेपात येतात तर काही अनुभवास येतात. नव्वदीच्या दशकापासून संपु ार् मानवी समाज शिघ्रगतीने आिा तिव्रतेने आपल्या जीवनात परिवर्तन घडवून आ ा यासाठी प्रयत्नशील झाल्याचे दिसते. हे बदल आिा त्यातून हो ापुंया परि ामांचा स्विकार कर ाे जीतके अनिवार्य स्वरूपाचे होते. तितकेच ह्या परिवर्तनातून भविष्यात हो ापुंया परि ामांसदर्भात अंदाज बांधले जा ाेही तितकेच आवश्यक होते. भारतासारख्या विकसनशील देशांमध्ये, जीथे आजही धर्मसत्ता आिा राजसत्ता ह्या अभिन्न मानल्या जातात, तेथे जागतिकीकर ा आिा उदारीकर ाच्या बदलत्या परिस्थितीतून ये ारे परिवर्तन कीती समर्पक ठरू शकेल? आिा हे परिवर्तन कसे? आिा कशासाठी? ह्यासारख्या मुलभूत प्रश्नांचा सर्वकष विचार व चर्चा राष्ट्रीय पातळीवर हो ाे फार गरजेचे होते. ह्याच काळात जगातील अधिकतर देशांमधून उच्च शिक्ष ा आिा संशोधनाच्या

क्षेत्रात परिस्थितीनुसार अपेक्षित समर्पक असे वरेच बदल घडून आलेले दिसतात. ते तसे प्रत्येकच व्यवस्थांमधून हो ाे गरजेचे होते. विशेषतः भारतासारख्या देशात प्रादेशिक सांस्कृतिक विविधता ःत्तवअपदवपंस वनसजनतंस क्पअमतेपजलद व प्रादेशिक सांस्कृतिक ओळख ःत्तवअपदवपंस वनसजनतंस प्कमदजपजलद ही समाजजीवनाच्या अनिवार्य वैशिष्ट्यांपैकी दोन प्रमुख व ठळक वैशिष्ट्ये आहेत. जेथे भाषावार प्रांतरचना व प्रांतिक सिमाविषयक तंटे अजूनही लोकसमुहाच्या जिव्हाब्याचे व तीव्रतर संवेदनांचे प्रश्न ठरतात; तीथे जनसमूहाच्या सहभागातून उच्च शिक्ष ा आिा संशोधनासारख्या महत्त्वपु ार् क्षेत्रात बदल कर ाे अनिवार्य होते.

स्कळीचे शब्द (जमल ेवतके)ः उच्च शिक्ष ा, अध्ययन, अध्यापन, स्थानिक पर्यावर ा, स्थानिक संदर्भ, मुल्याधिष्ठीत, व्यावसायीकता, माहिती व तंत्रज्ञान

विसाव्या शतकाच्या उत्तरार्धापासून मानवी जीवनाच्या सर्वच क्षेत्रात कल्पनातीत अशा स्वरूपाचे मुलभूत आिा तिव्रतेने बदल होत आहेत. त्या अनुपंगाने प्रत्येक मानवी घटक स्वतःला बदलवून घे यासाठी सतत प्रयत्नशील असल्याचे दिसते. नव्हे. बदलत्या परिस्थितीनुसार तसे स्वतःला घडवून आ ाे त्याच्यासाठी त्याच्या अस्तित्वाच्या दृष्टीने अपरिहार्यच आहे. शतकानुशतके परंपरागत 'पध्दतींच्या' साचेवंधातून बाहेर पड याची स्पर्धा मानवी जीवनात वर्तमानात जीतकी उत्कंठेला पोहचलेली दिसते, तितकी ती मानवी इतिहासाच्या को ात्याही टप्यावर पहायला मिळत नाही.

भारतात गेल्या दोन दशकात उच्च शिक्ष ाच्या क्षेत्रात मोठ्या प्रमा ावर आिा अमूलाग्र स्वरूपाचे बदल झालेले दिसतात. माहिती व तंत्रज्ञ ाच्या आधारे शिक्ष ा दे याच्या आिा शिक्ष ा घे याच्या प्रक्रियेला सुरवात होवून. शिक्ष ाची प्रक्रिया कधी नव्हे इतकी गतिमान झाल्याचे दिसते. त्यामूळे अनेक प्रकारचे सकारात्मक आिा नकारात्मक संकेत भविष्याच्या दृष्टीने निर्मा ा झाले. त्यातून संभ्रमाचे वातावर ा भारतातील

उच्च शिक्षाच्या क्षेत्रात निर्माणा झालेले दिसते. पाश्चिमात्य शिक्षा पध्दतीचे अनुकरणा करीत असतांना भारतातील शिक्षा त्यातही स्थानिक सर्वकष संदर्भ दृष्टीपथात ठेवून असे बदल करणे आवश्यक होते. म्हणजे सरसकट अनुकरणातून होणारे संभाव्य धोके टाळता येवू शकले असते.

उच्च शिक्षाची अपेक्षित धोरणे आणि उद्दिष्ट्ये: आधुनिक काळात उच्च शिक्षासंदर्भात धोरणा आखतांना सामाजिक पर्यावरणाचा आणि स्थानिक संदर्भाचा ताळमेळ घालणे गरजेचे आहे. विद्यार्थ्यांना वैश्वीक स्तरावर स्पर्धा करायसाठी सक्षम करणे आणि त्यासाठी अध्यापन व अध्ययनात माहिती व तंत्रज्ञानाचा (पेज) वापर ही वर्तमानातील अत्यावश्यक बाब असली तरी त्याचा त्याचा उपयोग स्थानिक पर्यावरणा (सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक, धार्मिक आणि राजकीय) आणि स्थानिक संदर्भात सर्वसमावेशक अध्ययनावर आधारित असणे गरजेचे अगत्याचे आहे. त्यातून स्थानिक स्तरावर रोजगाराची निर्मिती, आणि सामाजिक पर्यावरणाला पुरक अशी मानवी मुल्यांची निर्मिती व समाजातील शेवटच्या घटकांपर्यंत त्याची रूजवण शक्य होईल. स्थानिक पर्यावरण, स्थानिक संदर्भ आणि स्थानिक संसाधनांचा सखोल विचार करून उच्च शिक्षाचे धोरणांची आख्या व तितक्याच प्रभावीपणे त्या धोरणांची अंमलबजावणी झाल्याशिवाय रोजगार, आरोग्य, सुरक्षा, स्त्रि-सक्षमीकरण, उच्च दर्जाची मुल्य निर्मिती, पर्यावरण संरक्षण, समाजाचा विज्ञाननिष्ठ दृष्टीकोन

(मूचसवलउमदजए भूमंसजीए ेवउमद मूचवूमतउमदजए टंसनमे ठेंमक ैववपमजलए म्दअपतवदउमदजए ैवपमदजपपिव |चचतवंवी वि जीम ैवबपमजल) ह्यासारखी शिक्षातून साधावयाची उद्दिष्ट्ये साध्य होवू शकणार नाही.

अध्यापन आणि अध्ययन ह्या दोन्ही बाबी आंतर-संबंधीत आहेत. अध्ययनातून अध्यापन आणि अध्यापनातून अध्ययन अशाप्रकारच्या आंतर-संबंधातूनच शिक्षाची प्रक्रिया पुढात्वास जावू शकते. अध्ययनाशिवाय अध्यापन तत्वशून्य तर अध्यापनाशिवाय अध्ययन दिशाहीन होते.

अध्ययन (स्मंतदपदह): अध्ययन हा कोणत्याही स्तरावरील शिक्षाचा आत्मा आहे. प्राचीन काळापासूनच सर्वसाधारणपणे अध्ययनाचाच अर्थ शिक्षा असा घेतला जातो. व्यक्तीच्या सभोवतालच्या सर्व प्रकारच्या पर्यावरण संदर्भातील ज्ञानार्जनाची सतत चालारी प्रक्रिया म्हणजेच शिक्षा. ह्या प्रकारचा दृष्टीकोन भारतातही गुरुकूल पध्दतीपासून ते विसाव्या शतकाच्या उत्तरार्धापर्यंत अस्तित्वात असल्याचे पहायला मिळते. वर्तमान काळात अध्ययन पध्दतीबाबत अनेक प्रकारची चर्चा होतांना दिसून येते. ग्रीक नगरराज्यात अध्ययन आणि अध्यापनाच्या संवादात्मक पध्दतीचा वापर केला जात असे. ज्ञान कशासाठी? ह्या मूलभूत प्रश्नाची चर्चा त्याकाळी वारंवार होत होती. आपल्या सभोवतालच्या सर्व प्रकारच्या पर्यावरणाच्या (सामाजिक, नैसर्गिक, आर्थिक इ.) वास्तवीक स्थितीच्या ज्ञानीवेतून, सत्याचा शोध कशाप्रकारे घेता येईल? ह्या प्रश्नांचा शोध घेण्याच्या प्रक्रियेचा भाग म्हणून 'संवादात्मक पध्दतीचा' वापर प्लेटो आणि त्याच्या समकाळीन शिक्षक व तत्ववेत्त्यांनी केला. गांधींचे सत्याचे प्रयोग

अशाच प्रक्रियेतून जातात. संस्कारातून मनुष्यात शहाणपणा

(वेचिपेजपवंजपवद) आणि यासाठी उपरोक्त अध्यापनाची पध्दती प्राचीन काळापासून फार उपयुक्त ठरली आहे.

अध्यापन (जमंवीपदह): अध्यापनाची प्रक्रिया ही शिक्षा व्यवस्थेतील अत्यावश्यक व अतीमहत्त्वपूर्ण घटक आहे. अध्यापनाच्या योग्य पध्दतीतूनच अध्ययनाचे अपेक्षित फलीत निश्चितपणे प्राप्त करता येवू शकते. त्यासाठी अध्ययन कशाचे? आणि कशासाठी? हे दोन प्रश्न फार महत्त्वाचे ठरतात. सामान्यतः उच्च शिक्षात विषयनिहाय तज्ञता प्राप्त करायची व्यवस्था

असते. त्यासाठी प्रत्येक विषयाच्या अध्यापनाच्या पध्दती

(ज्मवीपदह डमजीवके) ह्यासुध्दा वेगवेगळ्या असायला हव्यात. सर्व प्रकारच्या उच्च शिक्षासाठी एकाच प्रकारची अध्यापनाची पध्दती निरूपयोगाची ठरते. त्यातही शिक्षाच्या उद्दिष्टानुसार अध्यापनाच्या पध्दतीचा उपयोग केल्यास त्यांचे सहजच अपेक्षित परिणाम मिळवीता येतात. तांत्रिक शिक्षाचा संबंध हा शिक्षाशी न जोडता तो प्रशिक्षाशी जोडल्यास शिक्षाचा मुळ हेतू 'आदर्श नागरीक घडवी' साध्य होवू शकतो.

मुळातच शिक्षाचा खरा हेतू सक्षम व आदर्श नागरीक (व्यवचमजमदज अंदक प्कमंस व्यजपमदे) घडवी हा असायला हवा. नागरीकांनी समाजाचे आणि राज्याचे हित सांभाळावे ह्या उघात अपेक्षेच्या पूर्ततेसाठी नागरीकांना त्यांचे अधिकार आणि कर्तव्यांची जाण करवून देणे आवश्यक आणि महत्वाचे असते. त्यातून समाज उपयुक्त मुल्यांची निर्मिती आणि त्यांची रूजवन समाजात योग्य प्रकारे होवू शकते.

मुल्यांकन (मंअंसनंजपवद):

अध्ययन आणि अध्यापनाच्या समर्पक (त्मसमअंदज) प्रक्रियेतून शिक्षाची उद्दिष्ट्ये साध्य केली जावू शकतात. ह्या प्रक्रियेत उपयोगात आणल्या जाणाऱ्या पध्दती (डमजीवके) उद्दिष्ट्येपुरक बसतील तरच अपेक्षित परिणाम प्राप्त होण्यास मदत होते. बरेचदा निरिक्षातून असे निदर्शनास येते की अध्ययन, अध्यापन आणि शिक्षाची उद्दिष्ट्ये ह्यामध्ये योग्य असा ताळमेळ घातला जात नाही. त्यामुळे प्रमाणाकडे केल्या गेलेल्या मुल्यांकनात ही प्रक्रिया अधिकतर अपयशाचीच धनी होतांना दिसते. म्हणून अध्ययन आणि अध्यापनाच्या पध्दती ह्या शिक्षाच्या मूळ उद्दिष्टानुसार निश्चित व्हावयास हव्या. केवळ उपलब्ध औपचारीक माहितीच्या आधारे केलेले मुल्यांकन हे व्यवस्थेच्या गरजेची परीपूर्ती करणारे असले तरी त्या मुल्यांकनामधून अपेक्षित निकाल आणि सुधारणेच्या नव्या दिशा प्राप्त होणे दुरापास्तच ठरते. मुल्यांकनाचा विचार कृती आराखडा तयार करतानाच होणे ह्याच अर्थाने गरजेचे असते.

संशोधन पध्दती (त्ममंतवी डमजीवकवसवहल):

प्रस्तुत संशोधन पत्र लिहीतांना अभ्यासकाने अवलोकनात्मक पध्दतीचा (वडेमतअंजपवदंस डमजीवक) उपयोग केलेला आहे. उपरोक्त विषयाच्या अनुषंगाने अभ्यासकाने आपल्या सभोवतालच्या, उच्च शिक्षा आणि त्या संदर्भात येणाऱ्या संशोधन क्षेत्रात होत असलेल्या बदलांचे सुक्ष्म निरिक्षा केलेले आहे. तसेच शासनाचे उच्च शिक्षा आणि त्या संदर्भात येणाऱ्या संशोधनावबतचे विभिन्न अहवाल, ग्रंथलयातील विषयाशी संबंधित पुस्तके, निरिराळे वर्तमानपत्रे, दुरचित्र वाहिनीवरील संबंधित कार्यक्रम व प्रसारणे ह्यांच्या आधारे उपरोक्त विषयाच्या

अभ्यासासंदर्भात आपली भूमिका तयार केलेली आहे. शब्द मर्यादा आणि संज्ञात्मक भाषेचा अधिकाधिक आणि काटेकोर वापर करून विषयाला न्याय देण्याचा प्रयत्न प्रस्तुत संशोधन पत्रातून करायला आला आहे. डपसंहार (व्यवदबसनेपवद): भारतात एकोनविसाव्या शतकाच्या उत्तरार्धापासून सर्वच क्षेत्रात बदलाचे संकेत निर्माण व्हायला लागले. विसाव्या शतकाच्या पहिल्या दशकांत हे बदल प्रत्याक्षात उतरायला लागले. अर्थात उच्च शिक्षा आणि संशोधनाचे क्षेत्र सुध्दा ह्याला अपवाद राहिले नाही. उच्च शिक्षाच्या क्षेत्रात ह्याकाळात बरेच मुलभूत स्वरूपाचे बदल झालेले दिसतात. तर संशोधनाच्या क्षेत्राची व्याप्ती अधिक व्यापक झालेली दिसते. पारंपारीक स्थूल स्वरूपाच्या संशोधनाकडून सुक्ष्म ते अतीसुक्ष्म संशोधन पध्दतीवर आधारित संशोधन ह्या काळात व्हायला सुरवात झाली. हे सर्व बदल वरकरणी जरी योग्य आणि स्वागताहार्य वाटत असले तरी ह्या बदलांतून व्यक्ती आणि समाजाला बदलत्या काळानुसार केवळ व्यावसायिक उपयुक्तताच मोठ्या प्रमाणावर लाभल्याचे चित्र समोर आले. त्यानुसारच उच्च शिक्षा क्षेत्रातील आणि संशोधन क्षेत्रातील बदलाच्या

Our Heritage

1999-2000-2001

10th Anniversary (1991-2001)

यशावायत भारतीय समाजात चर्चा घडून आते. शासननीकतेत सुज्ञान नासलीक शिा भादशे व्यक्ती घडती याचा शिक्षाच्या मुळ उद्दिश्यात हा बदलामुळे वाधा निर्मी. इतरत्याचे दिशून घेते त्यामुळे सामाजिक सुधारांना स्थगितीची आवक्या प्राप्त होवून, भारतीय समाजात नवका मुल्यकाची निर्मिती शिा त्याच्या राज्याची प्रविण्या देशील वापीत हुताच्याचे निदोभास घेते उपाययोजनात, 'नहकमी नहकदे'।

1. उच्च शिक्षा मध्ये मुल्याधिहीत (टेशनम हेमक) शिा त्याच्यासाठी (कलमिपकदह) शिा त्याच्यासाठी काटेकोरपणे पुरवण कर यात याची
2. उच्च शिक्षाचा मुळ उद्देश निर्मित कर यात याचा त्याच्यामध्ये मुल्याधिहीतता (टेशनम हेमक) शिा त्याच्यासाठी (कलमिपकदहसपेड) याची सरमिगळ नसली
3. उच्च शिक्षाचा दर्जा उचाची मारणी शिा त्याच्यामध्ये हातकम कायम राख यासाठी प्रत्येकी एक शिक्षकांमणे वपीत वपी विद्यार्थी संख्या असावी.
4. अभ्यासक्रम समोचतालच्या सवे प्रकारच्या परिस्थितीशी निगडीत कायोनुभावावर आधारित असावेत.
5. उच्च शिक्षा हा विषय केवळ अथवा राज्य हापीकी को त्याची एकाच सरकारच्या अधिकारक्षेत्रात (कलमिपकदहसपेड) असावा.
6. उच्च शिक्षा क्षेत्रात कार्यरत असाल्या शिक्षकांकडे केवळ अध्यापनाचे शिा संशोधनाचे (कलमिपकदह) कार्य सोपवावे, अलैश वाक (कलमिपकदहसपेड) कायोन त्यांना सहभागी करवून घे नये. त्याची विद्यार्थ्यांसाठीची सेवा अघिरत (कलमिपकदहसपेड) असावी.
7. उच्च शिक्षा क्षेत्रात कार्यरत असाल्या शिक्षकांची विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीन विकासासदभातील जबाबदारी निमित्त कर यात याची, ठरावीक कालावधीत शिक्षकांच्या कार्याचे शिा शिक्षा क्षेत्रातील योगदानाचे, शिक्षकांच्या अखत्यारीत असलेल्या विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीन विकासाच्या आधारे मुल्यापन कर यात यावे.
8. उच्च शिक्षा क्षेत्रातील शिक्षकांना अध्यापना बरोबरच संशोधनासाठीही सर्व प्रकारच्या संधी असाव्यात. हा संशोधन कार्यात विद्यार्थ्यांना सुध्दा अनिवार्य संशोधनाची संधी असावी
9. खाजगी शिक्षा सस्थांमधील पायाभूत सुविधा शिा मुलभूत सेवा (ठेपव प्दतिजतनवजनतम) केंद्र म्ेमदजपस (कलमिपकदहसपेड) निर्मी. कर याची जबाबदारी सस्था व्यवस्थापनाकडे सोपवून शैक्षिक कार्याचे नियोजन शिा व्यवस्थापनच महाविद्यालयाच्या मुख्य प्रशासकीय अधिका (कलमिपकदहसपेड) असावे.
10. महाविद्यालयाच्या एकंदर विकासासाठी आवश्यक असलेली शिक्षोपंतर कार्य करा यासाठी महाविद्यालयीन स्तरावर स्वतंत्र यंत्रणा असावी
11. अध्यापन व अध्ययनात माहिली व लंकाणाचा (कलमिपकदह) वापर ही वर्तमानातील अत्यावरसक बाब असली तरी त्याचा उपयोग स्थानिक पर्यावरणा (सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतीक, धार्मिक शिा राजकीय) शिा स्थानिक स्तरात सर्वसमावेशक अध्ययनावर आधारीत ठेवायला पाहीजे
12. उच्च शिक्षा सदभात धोरण निर्मिती शिा त्याची अमलबजावती करताना त्या धोरणाचा कालावधी दिर्घकालीन शिा निमित्त असावा. शासन शिा पशासनातील बदलासोबत ती धोरणे किंवा त्याच्या अमलबजावणीच्या पध्दतीत वापर बदल होत गेल्यास त्या धोरणातून अपेक्षित असारे साध्य प्राप्त करता येत नाही. त्यामुळे समाजात सवे स्तरातून संभ्रमाचे वातावरण निर्मी हो न अनेक गुतागुतीच्या समस्याची निर्मिती हो शकते.

Our Heritage

ISSN 0474 9030

Vol 68 Issue 69 January 2020

13 अध्ययन आि अड्यापनाची प्रक्रिया ही सरळ आि स्पष्ट असावी, ही प्रक्रिया जीतकी अनौपचारिक असेल तीतकी ती उद्विष्टपुरक राहु शकते त्यामूळे ह्या प्रक्रियेत औपचारीक वायीना स्थान नसावे.